

Iz arhivskih fondov in zbirk

UDK 930.253:811.163.6"16"

Iz zgodovine uradovalne slovenščine 17. stoletja

BORIS GOLEC

Potem ko je bila v zadnjih štirih letnikih Arhivov predstavljena bera slovenskih uradnih in poluradnih besedil iz obdobja od 1708 do okoli 1791, povečini shranjenih v neljubljanskih arhivih, so tokrat na vrsti starejša besedila iz 17. stoletja, ki so mi v zadnjem času tako ali drugače prišla pod roke v Arhivu Slovenije in v Nadškofijskem arhivu Ljubljana. Na nekatera so me ljubeznivo opozorili kolegi, na druga pa sem naletel bodisi po srečnem naključju bodisi med iskanjem po možnih hraniščih.

Po obsegu in vsebini sicer skromni dokumenti in njihovi deli predstavljajo zvrstno razmeroma pestro paleto uradnih zapisov v slovenščini, ki poleg tega za tako zgodnji čas doslej večinoma še niso bili evidentirani. Kolikor sem mogel dognati, gre največkrat sploh za najzgodnejše primerke posameznih zvrsti slovensko pisanih dokumentov: za najstarejše zastavno pismo, zaznamke o prvem znanem slovenskem urbarju, nadalje za pogodbo o nakupu in prodaji podložniške posesti, ki se vsebinsko navezuje na že objavljeno najstarejšo znano slovensko podložniško listino, ter za dva najzgodnejša slovenska opisa deželskosodnih meja.

Namen pričujoče komentirane objave slovenskih uradnih in poluradnih besedil ni jezikovna ali slogovna analiza, temveč predvsem ugotavljanje okoliščin in razlogov za njihov nastanek ter postavitve v kontekst (že znanih) zvrstno enakih in sorodnih slovensko pisanih dokumentov. Značilnosti in posebnosti jezika se bom nekoliko dotaknil le tam in toliko, kolikor zadevajo zgornje prednostno vprašanje in kolikor se zdi potrebna razlaga posameznih pojmov in besednih zvez.

1) Zastavni pismi župnika v Vodicaх nad Ljubljano ključarjem Marijine cerkve na Šmarni gori iz leta 1620¹

Po času nastanka je med predstavljenimi

¹ NŠAL, ŠAL/Zgodovinski zapiski, fasc. 10, Stara slovenska pesniška in prozna besedila od 17. do 19. stoletja.

dokumenti najzgodnejši prepis dveh potrditev o zastavitvah, ki ju je leta 1620 izstavil Matija Medved (Ursus), župnik v Vodicaх nad Ljubljano. V njem sta zajeta zapisa dveh njegovih zastavitev ključarjem Marijine cerkve na Šmarni gori, prve, opravljene na praznik sv. Florijana, 4. maja 1620, in druge, datirane na Marijino obiskanje, 2. julija. Oba zapisa sta bila šele pozneje prepisana na isti samostojni list, v zaglavju naslovljen kot prepis župnikovih "pripoznanj" šmarnogorski cerkvi: "Copia presb/yte/r/is/Math:/iae/ Vr[fi] recognitionum pro eccl/es/ia B. V. in Kalnperg". Glede okoliščin nastanka prepisa, ki ne more biti dosti mlajši od neohranjenih originalnih pisem, žal ni bilo mogoče ugotoviti nič določnejšega. Neznani sta tudi provenienca dokumenta in njegova pot do današnjega hranišča, zbirke Zgodovinski zapiski v Nadškofijskem arhivu Ljubljana.²

Nekaj več vemo le o avtorju obeh tekstov, župniku Matiji Medvedu. Bil je rojen Kranjec, posvečen v duhovnika leta 1602, od 1607 do 1612 župnik v Kovorju pri Trziču in nato 1612 v Vodicaх. Ravno v letu nastanka obravnavanih besedil ga je škof Tomaž Hren ob vizitaciji kaznoval, ker je živel s priležnico in imel z njo nezakonskega sina Jurija. Vodiški župnik je bil vsaj še konec naslednjega leta 1621, nato pa o njegovi nadaljnji življenjski poti ni podatkov.³

Pravo zastavno pismo je v vsebinskem in oblikovnem pogledu samo starejši od obeh zapisov. Matija Medved se v prvi osebi zavezuje, da bo štirim poimensko navedenim ključarjem vrnil posojenih sto goldinarjev, za katere jim pred

² Zbirko Zgodovinski zapiski je nekako med letoma 1971 in 1978 uredila s. Mateja Gorišek, pri čemer ni upoštevala niti provenienčnega načela niti ni navedla, iz katerih fondov in zbirk je dokumente združila v skupni fascikel. Večino starejših slovenskih besedil Nadškofijskega arhiva je sicer, kot kaže, zbral France Pokorn, škofijski arhivar v obdobju 1911-1940.- Po informaciji dr. Franceta M. Dolinarja, vodje Nadškofijskega arhiva v letih 1978-1987 in 2000-, v Ljubljani 10. 12. 1999.

³ NŠAL, Zgodovinski zapiski: Pokorn, fasc. 42, Vodice.

pričami zastavlja 40 "rudečeh"⁴ v zlatu. Poleg Medvedovega latiniziranega imena in naslova sta pomenljivi tudi latinski dataciji na začetku in koncu, ki dajeta dokumentu potrebni uradni značaj. Drugo, dva meseca mlajše pismo, je zgolj kratka župnikova prošnja za vnovično posojilo, ki jo je ta poslal ključarjem po "gospodu Gregorju", tedanjem vodiškem kaplanu Gregorju Juraju (Jeraju).⁵ Le-temu naj bi ključarji v zameno za prinesenih osem "rudečeh" izročili zaproseno vsoto 20 goldinarjev. Oblikovno torej ne gre za zastavno pismo, temveč za nekakšen nadomestek z očitno zadostno pravno veljavo. Ker je pisanje namenjeno izključno ključarjem, je razen uvodnega pozdrava (*Bonus dies*) in latiniziranega priimka Ursus v celoti slovensko. Takšna je njegova datacija na Marijin praznik,

kakor tudi pišcev podpis "fajmošter vodiški". Dejstvo, da se Matija Medved v prvem pismu naslavlja kot vikar (*Vicarius Wodizah*), tokrat pa kot župnik, pri tem nikakor ne sme motiti. V pravem zastavnem pismu je namreč uporabil latinski, formalnopravno točnejši naslov župnijskega vikarja, medtem ko se je v drugem, ki je bolj zasebne narave, temu primerno podpisal kot vsem dobro znani "fajmošter".

Izbira slovenščine je v obeh primerih povezana s tem, da gre za neposredno poslovanje s preprostimi ljudmi, ki niso razumeli drugega jezika in so izstavitelja najverjetneje sami prosili za slovensko pismo. Potreba je enako ravnanje narekovala pri pisanju drugega pisma, ki ga je prosilec poslal naslovnikom po tretji osebi.

Zapisa se v transkripciji glasita takole:

Anno 1620 Festo S: Floriani

*Jest Matthias Vrsus, Vicarius Wodizah sposnam sletim pissmam
De so kluzhar'e Divice Maria na Shimarni gori meni stu rainish⁶ koker
100 f smo dones obraitale gotouih denario possodile: prutie iest sim niem
ulete skatelze n'm kluzhariam sastauel 40 rudezheh uslatim stukou⁷
katere iest supet reshil bodem sgotouimi denariame, bres use skode inu
mu'e. Tega so prizho Gospud Sebastian Groshel Faimoshter per
S: Martini, Vsi shtirie Kluzharie. Matthia Korbiza . Hanshe
Peterle . Niclaus Lap. ino Andre premshekh. srauen tudi
Paul Mushan ino Martin Meshnar etc. ino moie listnu rokhe
pissmu. Actum in Monte Mariano eodem ut supra . / .
prizho Jun. Juri Korbiza*

*Matthias Vrsus Idem
qui supra . / .*

Bonus dies

*Lubi kluzharie schemarne gore, iest uam letukaj skusi gospoda
Grogoria ossem rudezheh slatih poshliem, ino prossim de u' meni nat'ste
bote duaissete rainish drobnih dena/ri/ou possodili, hozhem skorai uam
supet takushne uerniti. Pissan/o/ na dan ob'skania Divize Mariae
v leti 1620 etc.*

Matthias Vrsus

Faimoshter Wodishki

⁴ Verjetno gre za zlati goldinar (Goldgulden), ki je med naraščanjem vrednosti v t. i. "Kipperzeit" ravno v letih 1620-1621 dosegel vrednost 2 goldinarjev in pol, kar natanko ustreza razmerju v obravnavanem zastavnem pismu: 40 "rudečeh" za 100 renških goldinarjev. – Glede denarnih vrednosti prim. Arnold Luschin von Ebengreuth, *Das lange Geld oder die Kipperzeit in Steiermark*, v: *Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark XXXVIII* (1890), str. 40. – Izraz "rdeči zlati" se z drugačnim pomenom pojavlja v blejskem gospostvu v začetku 18. Stoletja (prim. Peter Ribnikar, *Slovenske podložniške prispege patrimonialnega sodišča Bled*, Ljubljana 1976, str. 29, 50). – Na Luschinov članek in omembo izraza v Ribnikarjevem delu me je prijazno opozoril mag. Matjaž Bizjak z ZRC SAZU, za kar se mu iskreno zahvaljujem.

⁵ Gregor Juraj (Jeraj) je bil posvečen v duhovnika leta 1619 in je kot kaplan služboval v Vodicih med letoma 1619 in 1622, ko

Črkopisna podoba zapisov priča, da se vodiški župnik ni ravnal zvesto po bohoričici sodobnih slovenskih tiskov. Še posebej nedosledno je zapisoval glas s, tako enkrat kot s (*stu, iest*) in drugič kot ss (*pissmam, possodili*). Nemška praksa ga je mestoma motila tudi pri izbiri znakov za šumnik š, denimo v besedah *skatelze, skode, schemarne gore*, ki ga je sicer največkrat pisal enako kot ž: *reshil, Faimoshter, Hanshe, Meshnar*. V besedotvorju se ni mogel izogniti

je odšel za župnika v Polhov Gradec (NŠAL, Zgodovinski zapiski: Pokorn, fasc. 42, Vodice).

⁶ Rajniš = renski goldinar.

⁷ Štuk = kos.

nekaterim narečnim potezam (*sim, denariame*) in kalkom iz nemščine (*prutie, letukaj, takushne*), skladnja je precej neslovenska zlasti pri zastavnem pismu, ki zvesto posnema nemški pisarniški vzorec.

Pomen pričujočega vodiško-šmarnogorskega zapisa je tem večji, ker imamo opraviti s prvotno samostojnima aktoma iz poslovnega življenja, kakršnih se je že zaradi narave in oblike dokumenta ohranilo zelo malo. Kolikor sem mogel ugotoviti, gre sploh za najstarejši izpričani poslovni akt v slovenščini in pred 19. stoletjem bržčas tudi za edino evidentirano zastavno pismo. Deset let mlajša je, denimo, najstarejša znana slovenska zadolžnica ali t. i. dolžni list, nastala leta 1630 v Beli krajini,⁸ v leto 1643 pa datira zakupna pogodba ključarjev iz prekmurskih Martjancev.⁹ Najzgodnejša objavljena slovensko pisana pobotnica je najverjetneje sploh šele potrdilo ljubljanskemu mestu iz poznega leta 1743.¹⁰

Drugega od obeh vodiških aktov, župnikovo pisno prošnjo za vnovično posojilo, moremo poleg tega upravičeno označiti za najstarejše znano povsem slovensko pismo. Tega dejstva ne zmanjšujeta ne njegova kratkost ne vsebinska skromnost, saj ima vse značilnosti poslanega in prejetega pisma. Doslej je primat najstarejšega v celoti slovensko pisanega pisma pripadal le malo mlajšemu, nedatiranemu, sicer pa neprimerno obsežnejšemu pisánju, ki ga je generalni vikar ljubljanske škofije Adam Sontner pisal škofu Tomažu Hrenu med 24. avgustom 1620 in 26. novembrom 1621.¹¹ Pisemce vodiškega župnika z dne 2. julija 1620 je tako vsaj nekaj tednov starejše od Sontnerjevega in enako kot slednje ni zasebne narave.

2) Zapis o slovenskem urbarju gospodstva Gradac v Beli krajini iz let 1625-1629

O slovensko pisanem priročnem urbarju belokranjskega gospodstva Gradac poznamo eno samo lapidarno omembo, medtem ko je urbar izginil brez sledu. V zapuščinskem inventarju Janeza Jurija barona Purgstalla, sestavljenem 29. marca 1640 v tedaj od potresa napol porušenem gradu Gradac, so inventurni komisarji navedli, da so tu

poprej že inventarizirali pisane listine in druga pisanja, ki so zdaj v Ljubljani. V Gradcu tako ni bilo drugega gradiva razen štirih urbarjev, od katerih je na prvem mestu naveden "ein windisches vrbari vndter No. 1 von 25 bis in 29. jar". Temu sledi urbar, za katerega je prav glede na prejšnji slovenski urbar izrecno poudarjeno, da je pisan v nemščini: "ein teutsches deto von 33. biß ins 38. mit No. 2, darinen des herrn von Purgstall freyherns etc. aigner handtschriff die ausstandt zusammen gezogen", nato pa še dva mlajša urbarja brez navedbe jezika.¹²

Zapis o slovenskem urbarju ob vsej svoji lapidarnosti ni ostal povsem neopažen. Neznana roka, najbrž M. Smoletove, je v zapuščinskem inventarju s svinčnikom pripisala "slovenski urbar!!", v literaturi pa je, na njegov obstoj mimogrede opozorila M. Žvanut.¹³ Glede na izredno posebnost, ki jo gradaški urbar predstavlja med urbarji slovenskega ozemlja, si velja zastaviti vprašanje o okoliščinah njegovega nastanka in njegovi nadaljnji usodi.

Ža zdaj ni mogoče ugotoviti niti, kdo je bil v času vodenja slovenskega urbarja lastnik gradaškega gospodstva. Pri drugem, nemško pisanem urbarju, je v zapuščinskem inventarju izrecno navedeno, da je nastal že v dobi Purgstallovega lastništva - leta 1629 je namreč Gradac pripadel Janezu Baltazarju Purgstallu in po njegovi smrti leta 1632 sinu Janezu Juriju -, ne vemo pa, v čigavih rokah je bilo gospodstvo v času vodenja urbarja 1625-1629. Potem ko je leta 1615 kot lastnik Gradca umrl Oton Henrik grof Thurn-Valsassina, je namreč šele za leto 1629 izpričano, da je prišlo gospodstvo v last prej omenjenega Janeza Baltazarja Purgstalla "zum Khrupp, Freyenthurn vnnnd Grädez".¹⁴ Vprašanje vmesnih lastnikov ostaja odprto, saj tudi v kranjski imenjski knjigi ni najti ničesar določnejšega ne pri prejšnjih lastnikih Thurnih-Valsassina ne pri poznejših Purgstallih.¹⁵

Ko je Janez Baltazar Purgstall že čez dve leti (1631) umrl, so sestavili dva zapuščinska inventarja, prvega v Krupi in drugega v Ljubljani.¹⁶ Pri tem je zanimivo, da med listinami in spisi ni urbarjev; ti se popisovalcem očitno niso zdeli dovolj pomembni, zato pa je pri krupski zapuščini navedeno nedatirano kupno pismo za gospodstvo Gradac. Med številnimi dokumenti pritegne pozornost edini, pri katerem je posebej naveden jezik, tj. hrvaško dolžno pismo Ivana

⁸ Objava s komentarjem: Vatroslav Oblak, Trije slovenski rokopisi iz prve polovice XVII. stoletja, v: Letopis matice slovenske 1887, str. 306-315. – Prim. Jože Toporišič, Bohoričica 17. in prve polovice 18. stoletja, v: Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi (Obdobja 9), Ljubljana 1989, str. 237.

⁹ Objavi: France Stele, Gradivo za prekmursko zgodovino, v: ČZN XXII (1927), str. 1-9; Vilko Novak, Izbor prekmurskega slovstva, Ljubljana 1976.

¹⁰ Mirko Rupel, Slovenska pobotnica iz 1743, v: Slavistična revija II (1949), str. 323.

¹¹ Objava: Slovenščina v dokumentih skozi stoletja. Razstava ob 25-letnici samostojnega delovanja Arhiva Slovenije, Ljubljana 1971, str. 26-27.

¹² ARS, Zbirka zapuščinskih inventarjev deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 80, P-23, 29. 3. 1640, str. 1.

¹³ Maja Žvanut, Od viteza do gospoda, Ljubljana 1994, str. 35.

¹⁴ Majda Smole, Graščine na nekdanjem Kranjskem, Ljubljana, str. 168.

¹⁵ ARS, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 5 (1619-1661), fol. 19', 21, 48', 49.

¹⁶ ARS, Zbirka zapuščinskih inventarjev deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 80, P-18/I, 8. 7. 1631; P-18/II, 4. 5. 1632.

Soldatiča za 50 trdih tolarjev (*ein Crabatischer Schuldtbrief*).¹⁷ Hrvaško pisana listina je torej v grajski pisarni izstopala podobno kot devet let pozneje (1640) zabeleženi slovenski urbar. Tako rekoč sočasna uporaba izrazov "windisch" in "crabatisch" v istem okolju pa obenem jasno potrjuje, da je šlo za dva različna jezika, med katerima so inventurni komisarji, vsi domačini - Belokranjci, kajpak dobro razlikovali. S tem je izključena možnost, da bi gradaški urbar pomotoma označili kot "windisches vrbari", v resnici pa bi bil pisan v hrvaščini tako kot glavina priročnega urbarja gospostva Metlika iz leta 1593, katerega jezik je ikavska štokavščina.¹⁸

Sled za slovenskim urbarjem se izgubi že v 17. stoletju. Če je bil leta 1640 še v gradu, ga pogrešamo v kronološko naslednjem gradaškem zapuščinskem inventarju, sestavljenem leta 1693 ob smrti Serene Magdalene Gusič roj. Marenzi. Med pokojničnimi pisanimi listinami je sicer naveden "ain alts vrbarium deß guett Grädez", ki ga je izdelal Janez Ludvik grof Thurn, ter prav tako nedatirani priročni urbar.¹⁹ Slednji je bil po vsem sodeč še aktualen, medtem ko je moral stari Thurnov urbar nastati v začetku stoletja, nekako med letoma 1601 in 1610, ko je bil Gradac v posesti grofa Janeza Ludvika Thurn-Valsassina.²⁰ Od slovenskega priročnega urbarja ni bil samo starejši, ampak tudi pomembnejši, zato so ga v Gradcu hranili vsaj še leta 1720. Tedaj se namreč v zapuščinskem inventarju Janeza Sigmunda barona Gusiča imenuje "das stock urbar von dem schloss vnd guett Gradez", ki ga je lastnoročno podpisal grof Janez Ludvik in ki vsebuje "alle herrlihkheiten", ob njem pa sta bila le še dva priročna urbarja (*andere handt vrbarien*).²¹ Če je torej Thurnov urbar izviral iz začetka 17. stoletja in se je kot temeljni urbar prenašal z enega gospodarja na drugega, se je slovenski priročni urbar tako kot njegov nekaj let mlajši nemški naslednik "izgubil" najpozneje v drugi polovici 17. stoletja (med 1640 in 1693), potem ko sta v očeh uprave zemljiškega gospostva dokončno ugasnili njegova uporabna vrednost in aktualnost.

Vrednost neohranjenega gradaškega urbarja bi bila toliko večja za današnjega raziskovalca preteklosti in jezika, saj ne gre le za najstarejši izpričani dokument te vrste – kontinuirano vodeni register podložniških obveznosti, temveč

na Slovenskem za takorekoč izjemni primer. Kolikor je znano, ne obstaja noben primerik slovensko pisanega urbarja niti ne poznamo drugih omemb obstoja takšnega dokumenta. V ohranjenih urbarjih s slovenskega ozemlja srečamo sicer že zgodaj posamezne slovenske izraze za dajatve,²² zelo redki pa so drugi zapisi v ljudskem jeziku, med katerimi so najobsežnejši opisi deželskosodnih meja.²³ O izključno slovensko pisanih registrih dajatev nasprotno ni poročil vse do konca jožefinske dobe, a še tedaj jih srečamo le v obliki predpisov. Leta 1790 je bil, denimo, natisnjen slovenski obrazec "Štibrnih bukev" kot sestavni del "Navuka" županom oziroma rih-tarjem za pobiranje cesarskega davka.²⁴ V tem primeru torej ne gre niti za urbarje v ožjem pomenu besede niti za prakso gosposčinske pisarne, temveč zgolj za navodilo najnižjim organom modernizirajoče se državne uprave, ki šele začenjajo pisarniške posle. Primere urbarjev, vodenih v ljudskem jeziku, poznamo samo z obrobja etničnega ozemlja, in sicer kajkavsko-prekmurske urbarje za vasi Ižakovci in Ropoča v Prekmurju, natisnjene v letih 1767 in 1775.²⁵ V tem kontekstu velja še enkrat opozoriti še na precej starejši priročni urbar gospostva Metlika iz leta 1593, katerega glavina je pisana v hrvaščini, saj je nastal v dobi, ko je bilo to obmejno gospostvo zastavljeno hrvaškim fevdalcem Erdödijem.²⁶

Ni naključje, da je edini znani slovensko pisani urbar nastal na etničnem obrobju, v Beli krajini, deželici z močno pisno tradicijo v ljudskem jeziku. Na uporabo živega jezika v upravi je tu pomembno, če že ne odločilno vplivala bližina hrvaške meje. Spomniti velja na delovanje glagoljaških protestantskih predikantov v Beli krajini, na znano rabo glagolice in cirilice v črnomaljski šoli (1575),²⁷ kakor tudi na izpričanost hrvaščine v uradnem poslovanju v Metliki v drugi polovici 16. stoletja.²⁸ Tod torej ni manjkalo spodbud in zgledov za poslovanje v

¹⁷ Prav tam, šk. 80, P-18/I, str. 1 in 2 (No. 3 in No. 7).

¹⁸ Objava: Dušan Kos, *Urbarji za Belo krajino in Žumberk* (15.-18. stoletje) (Viri za zgodovino Slovencev. Trinajsta knjiga), Ljubljana 1991, str. 323-363. Avtor kritične izdaje jezik sicer označuje kot kajkavsko hrvaščino (isti, str. 24).

¹⁹ ARS, Zbirka zapuščinskih inventarjev deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 33, G-46, 30. 3. 1693, str. 17.

²⁰ O lastnikih Gradca M. Smole, Graščine, str. 168.

²¹ ARS, Zbirka zapuščinskih inventarjev deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 36, G-75, 30. 7. 1720, str. 4.

²² Iz roda v rod. Pričevanja o slovenskem jeziku (Publikacije Arhiva SR Slovenije, Katalogi. Zvezek 5), Ljubljana 1982, str. 22.

²³ Prim. Zgodovina slovenskega slovstva I, Do začetkov romantike, Ljubljana 1956, str. 313.

²⁴ Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. II. zvezek. Družbena razmerja, Ljubljana 1980, str. 50-51.

²⁵ Martina Orožen, *Uradovalna slovenščina v drugi polovici 18. stoletja*, v: *Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (Obdobja 10), Ljubljana 1980, str. 156.

²⁶ Objava: D. Kos, n. d., str. 323-363.

²⁷ Prim. Josip Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, Ljubljana 1910-1916, str. 738-740.

²⁸ Poleg že omenjenega metliškega urbarja iz leta 1593 je znano zakupno pismo za vinograd v Žumberku, pisano leta 1573 v štokavščini (objava: *Slovenščina v dokumentih skozi stoletja*, Ljubljana 1971, str. 23).

domači belokranjski slovenščini, ki mu lahko na metliških tleh kontinuirano sledimo od konca 16. stoletja. Ljudski jezik je našel mesto v cehovski knjigi metliških čevljarjev (1599-1696) in njihovem dopisu mestnim očetom (1676),²⁹ v zadolžnici podložnika križevniške komende (1630-1644),³⁰ v pravnem pouku in prisežnem obrazcu mestnega sveta iz srede 18. stoletja,³¹ v drugem desetletju 18. stoletja pa srečamo v Metliki celo slovensko vodeno poročno matično knjigo (1716-1719).³² Metlika tudi v širšem slovenskem prostoru izstopa po raznovrstnosti ohranjenih zapisov uradne slovenščine, pri čemer smemo domnevati, da v tem pogledu niso opazneje zaostajala druga belokranjska središča in med njimi zlasti Črnomelj, le da se je preostankov starejšega uradnega poslovanja tam ohranilo znatno manj ali sploh nič. Mednje sodi omemba gradaškega slovensko pisanega urbarja, ki v svojem času in belokranjskem okolju bržkone sploh ni bil tako izjemen.

3) Blejska podložniška pogodba o prodaji in nakupu iz leta 1667³³

Podobno kot Bela krajina je bilo tudi brikensko gospostvo Bled okolje slovenske pisarniške tradicije, vendar zvrstno skromnejše in povečini mlajše, najobilneje izpričane za 18. stoletje. Znanе so zlasti številne podložniške prisege blejskega patrimonialnega sodišča, ki jih je pred četrto stoletje objavil P. Ribnikar. Od skupaj 179 priseg iz obdobja 1648-1785 sta najzgodnejši dve povsem lapidarni, prva prava in popolna prisega nosi letnico 1680, njihova kontinuirana vrsta pa se začne šele z letom 1698.³⁴ Poleg individualnih priseg, nastalih v civilnih in kazenskih zadevah, je Ribnikar objavil tudi štiri starejša, poprej že priobčena slovenska besedila iz prve polovice 17. stoletja: kolektivni podložniški prisegi zvestobe na novo izvoljenemu brikenskem škofu (1629 in 1642), škofov razglas podložnikom (1642)³⁵ ter kot najstarejše slovensko besedilo pismo gosposčinskega uprav-

nika o prodaji in nakupu podložniške posesti, datirano 25. februarja 1625.³⁶

Slednje je bilo prvič objavljeno samo nekaj let prej (1971) in velja za najstarejšo znano podložniško listino v slovenščini.³⁷ Pri tem se zdi komajda verjetno, da bi ostalo povsem neopazeno drugo slovensko pismo te vrste iz leta 1667, ki se ne samo vsebinsko navezuje na prvega, temveč z njim očitno že vse od nastanka deli skupno usodo. Gre namreč za sočasna prepisa listin, nastala v blejski gosposčinski pisarni bržkone še v 17. stoletju v zvezi z nekim sodnim sporom. Tudi v Zbirko regest in prepisov listin Arhiva Slovenije sta vsekakor prišla skupaj, in sicer z izločitvijo iz fonda Gospostvo Bled.³⁸ Kakorkoli že, mlajše kupoprodajno pismo pogrešamo v obeh razstavnih katalogih slovenskih dokumentov Arhiva Slovenije (1971, 1982) in presenetljivo tudi v Ribnikarjevih Slovenskih podložniških prisegah. Kot kaže, se je nanj za nekaj časa iz takšnega ali drugačnega razloga pozabilo.

Prepisa kupoprodajnih listin iz let 1625 in 1667 sta, kot rečeno, sočasni izdelek blejske gosposčinske pisarne, pisana na enakem papirju in z isto pisavo. Da sta bila nekoč skupaj uporabljena v nekem dokaznem postopku, zaradi katerega sta tudi nastala, najbolj jasno priča njuno oštevilčenje s številčkama "No. 1" in "No. 2". Z drugim črnilom sta pisana naslova na hrbtni strani: "Kupleno Pismo od Jurja Jaana na Jakoba Matzhka" (1625) in "Kupleno Pismo od Jakoba Matschka na Primosha Shoklizha" (1667). Listini povezujeta skupna posest kot predmet prodaje in nakupa ter oseba Jakoba Mačka, ki leta 1625 nastopa kot kupec rovta in planine, 42 let pozneje pa kot njun prodajalec.

Glede na to, da je prvo pismo doživelo že dve transkribirani in faksimilirani objavo, ga na tem mestu ne kaže ponovno priobčiti. Njegovo vsebino poleg tega dovolj izčrpno povzema mlajša pogodba o prodaji in nakupu, ki se glasi takole:

²⁹ Modest Golia, Slovenica v spisih metliškega čevljarjskega ceha, ZČ 5 (1951), str. 214-222.

³⁰ Vatroslav Oblak, Trije slovenski rokopisi iz prve polovice XVII. stoletja, v: Letopis matice slovenske 1887, str. 306-315.

³¹ Janez Kos, Slovenski prisežni pouk iz Metlike, v: Jezik in slovstvo XIX (1973/74), str. 257-259.

³² Boris Golec, Slovenica iz prve polovice 18. stoletja v metliški poročni matici in ljubljanski oklicni knjigi, v: Arhivi XXII (1999), str. 133-136.

³³ ARS, Zbirka regest in prepisov listin, 1667 III. 12., Bled.

³⁴ P. Ribnikar, n. d., str. 41 sl.

³⁵ Isti, str. 91-93.

³⁶ Isti, str. 91. – Izvirnik: ARS, Zbirka regest in prepisov listin, 1625 II. 25., Bled.

³⁷ Objava: Slovenščina v dokumentih skozi stoletja, Ljubljana 1971, str. 28-29. – Objava faksimila: Iz roda v rod. Pričevanja o slovenskem jeziku, Ljubljana 1982, str. 35.

³⁸ Prepisa sta bila do leta 1999 del Kronološke serije Zbirke listin, odtlej pa sta v Zbirki regest in prepisov listin. – Po informaciji arhivista Jožeta Škofljanca, v Ljubljani, 18. septembra 2000.

Jest Jannes Petshoher Frajer od shofota,³⁹ Hauptman ino stantman⁴⁰ bles= ke graishine sposnam od rihne ino gruntne gosposke,⁴¹ de je upokorsheni pershou Hmeni Jakob Matshek is gornieh gorjan⁴² ino je naprei doperne [sou de on ozhe pod to gosposko podloshni Rot⁴³ ino planino, katere je von od Jurja Jaana tega 25tega Februaria 1625ga leta is useme pravizami, koker je von ushivou temo postenimo Primoshu Shoklitsh ino niegovim verbam⁴⁴ vast⁴⁵ sa sto ino dveist Ranesh⁴⁶ predati. Je mene prosou de bi jest uleto pervolou ino pismo garpostaveu, jest sem tedei proke plazhilo desetiga venarja⁴⁷ sturu, ino lzer nato visho,⁴⁸ de ta imenvani Primosh Skoklizh ino niegovi Verbi imenvan Rot ino planino na sastopleno visho, posede, nuza ino ushiva, ino tudi zhems⁴⁹ zesarsko datio⁵⁰ ino kar navado gosposka ima terjati ino pogervat, natanku odraitat, kir bi pa to opustu tok le ta Rot ino planina Frei ino ledek⁵¹ bleski gosposki nasai pade. H ke guisnosti tega sem jest svesto ino /prečrtano: bres/ varno sam soje imme koker Hauptman ino stantman bleske graishine podpi [sou ino petzhat sraven pertisnou, to je od rih= ne ino gruntne gosposke, vendar bres graishinske skode, tega so prizhe Gospod Juri Pobashnig, Primus Crulouz, Urban Podlipnek, ino Andri podlipnek sterjeno na Bl/es/ki graishini tega 12tega Martia 1667.

L. S.⁵² Johann Petschoher m. p.⁵³

Kupuauz je plazhou ta 10ti venar 12 f

Pismo 4 26

Ta druge unkošteng⁵⁴ na graishino 4 4

Adaptirani pojmi, ki so bili vsekakor dobro znani zaradi pogoste ustne rabe, so predvsem izrazi iz upravne sfere: *hauptman*, *stantman*, *rihtna* in *gruntna gosposka*. Splošno razširjeni in sprejeti nemščizmi so na primer *činž*, *viža*, *ra(j)neš* in *verb*, nadalje nekateri glagoli, kot *pogervati*, *odrajtati*, bolj vsiljeno pa v slovenskem sobesedilu deluje uradniško-pravniška sintagma *fraj ino ledek*. Med kalki velja poleg dobro znanega *zastopleno* omeniti zlasti glagole iz pisarniškega jezika, ki prejkone kažejo na prevod v sili: *dopernesti*, *gorpostaviti*, *nazaj pasti*.

Svojevrstna je samonaslovitev izstavitelja, blejskega glavarja in zakupnika gospostva (*Hauptman ino stantman*) Janeza Pečaherja, ki se imenuje "Frajer od shofota". Vendar pa "frajer" v

njegovem primeru ni adaptirani baronski naslov (*Freiherr*),⁵⁵ ampak lahko pomeni samo svobodnika (*Freimann*, *Freibauer*).⁵⁶ "Shofot" je namreč kmečki dvorec Šefert (*Schöffart*) blizu Zminca v Poljanski dolini, ki ga je imela rodbina škofjeloških Pečaherjev v lasti od druge polovice 16. stoletja. Pečaherji so sicer pred sredjo 17. stoletja dosegli poplemenitnje z naslovom "zum Schöffart", nikoli pa niso postali baroni.⁵⁷ Janez Pečaher si je adaptirani naziv "frajer" nadel samo v slovensko pisani listini, s čimer si gotovo ni hotel lastiti baronskega naslova. Izraz "frajer" je v živem ljudskem jeziku bodisi resnično pomenil kmečkega svobodnika ali pa gre le za Pečaherjevo oziroma pisarjevo nerodno slovenjenje. V vseh nemških dokumentih se Pečaher imenuje samo kot "von und zum Schöffart".⁵⁸ Tako se naslavlja leta 1640 kot lastnik Šeferta⁵⁹ in nato

³⁹ Von Schöffart = plemiški naslov Janeza Petschacherja po kmečkem dvorcu Šefert (*Schöffart*) blizu Zminca v Poljanski dolini.

⁴⁰ Hauptmann und Bestandman = glavar in zakupnik.

⁴¹ Von Gerichts- und Grundobregkeit wegen = kot sodna in zemljiška gosposka.

⁴² Zgornje Gorje.

⁴³ Rovt.

⁴⁴ Erben = dediči.

⁴⁵ Narečno: v last.

⁴⁶ Rajniš = renski goldinar.

⁴⁷ Deseti vinar ali deseti denarič = dajatev zemljiški gosposčini ob prodaji nepremičnine.

⁴⁸ Weise = način.

⁴⁹ Zins = činž.

⁵⁰ Dača, dajatev.

⁵¹ Frei und ledig = brez obveznosti.

⁵² L. S. = locum sigilli.

⁵³ m. p. = manu propria.

⁵⁴ Unkosten = stroški.

⁵⁵ Prim. naslavljanje "visoku zlahtnu rojeniga Janeza Bajkorta Valvasorja, frajerja (sic!) iz Mudije inu Zavrha itd." v slovenski pozdravni pesmi v uvodu k Slavi vojvodine Kranjske. – Prim. Janez Dular, Slovenska plemiška etiketa, v: Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi (Obdobja 9), Ljubljana 1989, str. 267-273.

⁵⁶ Freimann = Freibauer = svobodnik, svobodnjak, kmet, ki plačuje samo cesarski davek (prim. Anton Alois Wolf, deutsch-slowenisches Wörterbuch, Erster Theil A-L, Laibach 1860, str. 544, 545, prim. Jacob und Wilhelm Grimm, Deutsches Wörterbuch, Band 4, Leipzig 1878, reprint Wien 1991, str. 118).

⁵⁷ Pavle Blaznik, Škofja Loka in loško gospostvo, Škofja Loka 1973, str. 333-334. – Ivan Jakič, Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine, Ljubljana 1997, str. 322. – Gl. tudi geslo Petschacher v: Enciklopedija Slovenije, 8. Zvezek, Ljubljana 1994, str. 332.

⁵⁸ ARS, Gospostvo Bled, fasc. 17-19, Podložniške listine.

⁵⁹ I. Jakič, n. d., str. 322.

od 1656 do 1669 kot zakupnik blejskega gospostva.⁶⁰ Pred njim je imel gospostvo Bled v letih 1653-1656 v zakupu že njegov oče Marko Pečaher "von und zum Schöffart".⁶¹

Slovensko pisana podložniška listina zakupnika Janeza Pečaherja je edini znani izdelek v slovenščini, pisan v njegovem imenu. Prav tako je pogodba o prodaji in nakupu iz leta 1625 osamljen primer slovenskega dokumenta med podložniškimi listinami, ki jih je izdal takratni gosposki upravitelj Adam Pipan. V dobi Pipanovega upraviteljstva sta sicer nastali obe slovenski prisegi podložnikov novemu briksenškemu škofu (1629 in 1642), omenjenega upravnika pa omenja tudi škofov slovenski razglas podložnikom (1642) o Pipanovi odpustitvi in imenovanju njegovega naslednika z naslovom glavarja.⁶² Iz 42-letnega časovnega razpona med obema podložniškima kupoprodajnim pogodba 1625-1667 je četrti in zadnji primer izpričane uporabe pisane slovenščine kratka podložniška prisega iz leta 1648. Navedena slovensko pisana besedila potrjujejo, da pisna raba slovenskega jezika blejski grajski pisarni vsaj od prve četrtine 17. stoletja ni bila tuja, pri čemer pa omenjeni pogodbi zvrstno močno odstopata od sočasnih in poznejših primerov slovenskih uradnih besedil. Nastanku slednjih je botrovala izključno potreba. Blejski podložniki so lahko prisegali edinole v materinščini, s katero se je moral nanje v svojem razglasu obrniti tudi briksenški škof.

Nasprotno pa med nekaj sto ohranjenimi podložniškimi listinami blejskega gospostva razen naših dveh pogodb ni niti ene slovenske. Dokumenti te vrste so imeli namreč drugačno namembnost, zato tudi ni bilo nujno, da bi jih nepismeni in nemščine nevedni kmečki ljudje razumeli. Izjemnosti dveh pogodb v ljudskem jeziku ne potrjuje samo količina takšnega gradiva v nemščini, temveč nič manj dejstvo, da sta obravnavani listini med seboj vsebinsko tesno povezani. Zdi se, da prav v tem tiči odgovor na vprašanje, čemu sta bili napisani v slovenščini.

Največjo "krivdo" za to je očitno treba pripisati prejemniku obeh listin, Jakobu Mačku iz Zgornjih Gorij, ki v prvi pogodbi nastopa kot kupec in v drugi kot prodajalec. Mož je moral

obakrat izraziti izrecno željo, da mu gosposka izda dokument v domačem jeziku, ki ga je po vsej verjetnosti znal brati in morda tudi pisati. In če teh veščin ni obvladal sam, je želel, da bi mu bilo besedilo vsaj razumljivo, ko bi mu ga kdo glasno prebral. Drugi potrebni pogoj za nastanek slovenskih pogodb sta bili seveda pripravljenost in usposobljenost gosposkiških uradnikov, da takšni prošnji ustrežejo. Izpričane sočasne slovenske prisegi in škofov razglas jasno pričajo o obstoju določene prakse slovenskega pisanja. Ta je bila sicer redka in zvrstno omejena, a vsekakor dovolj ustaljena, da so Mačku tako prvič kot drugič brez posebnih težav ugodili, čeprav je šlo za neobičajno željo in za v dokumentih te vrste neobičajni (ali neuporabljeni) jezik.

Zanimivo bi bilo vedeti kaj več o osebi, socialnem položaju in o življenjski poti Gorjana Jakoba Mačka, vendar razpoložljivi viri ne bi dali zadovoljivih odgovorov. V drugih podložniških listinah blejskega gospostva njegovega imena ni zaslediti, urbarji, ki bi edini razkrili Mačkov socialni položaj, za ta čas niso ohranjeni, v cerkvenih maticah pa bi našli o njem le gole osebne podatke. Navsezadnje niti ni toliko pomembno, ali je bil Jakob gruntar ali kajžar. Zato pa zasledimo predmet dvakratne prodaje in nakupa še okoli leta 1750 v najstarejšem ohranjenem blejskem urbarju. Pri kajžarju Lovrencu Sokliču iz Spodnjih Gorij, ki se je pisal enako kot Primož Soklič, kupec Mačkovega rovta in planine leta 1667, je navedena polovica rovta in Rjavih dolinah, in sicer skupaj z imenom nekdanjega lastnika Jakoba Mačka (*von Jacob Matscheckh halben gereith Riave Doline*).⁶³ Mačkovega priimka v tem času v Zgornjih Gorjah ni bilo več, zato tudi ni mogoče ugotoviti, katera posest je sto let prej pripadala našemu Jakobu Mačku. Sicer pa so v urbarju izpričani vsi trije priimki lastnikov rovta in planine, ki nastopajo v slovenskih listinah: Jan, Maček in Soklič. Njihovi nosilci so bili kajžarji z nekaj krpami zemlje, živeči v Spodnjih Gorjah.⁶⁴

Na koncu velja opozoriti, da sem naletel še na eno zvrst slovenskega uradnega dokumenta, ki doslej za blejsko gosposkiško pisarno ni bila izpričana, njena najdba pa le še dodatno potrjuje vlogo blejskega gospostva kot središča slovenskega uradnega pismenstva. Gre za opis dežel-skosodnih meja iz leta 1749, ohranjen samo v transliteriranem prepisu v zapuščini L. Hauptmanna,⁶⁵ s katerim prehajamo na zadnjo zvrst predstavljenih primerov uradovne slovenščine 17. stoletja.

⁶⁰ ARS, Gospostvo Bled, fasc. 17-19, Podložniške listine. – Šele od začetka leta 1667 se Pečaher v podložniških listinah naslavlja hkrati kot glavar in zakupnik gospostva.

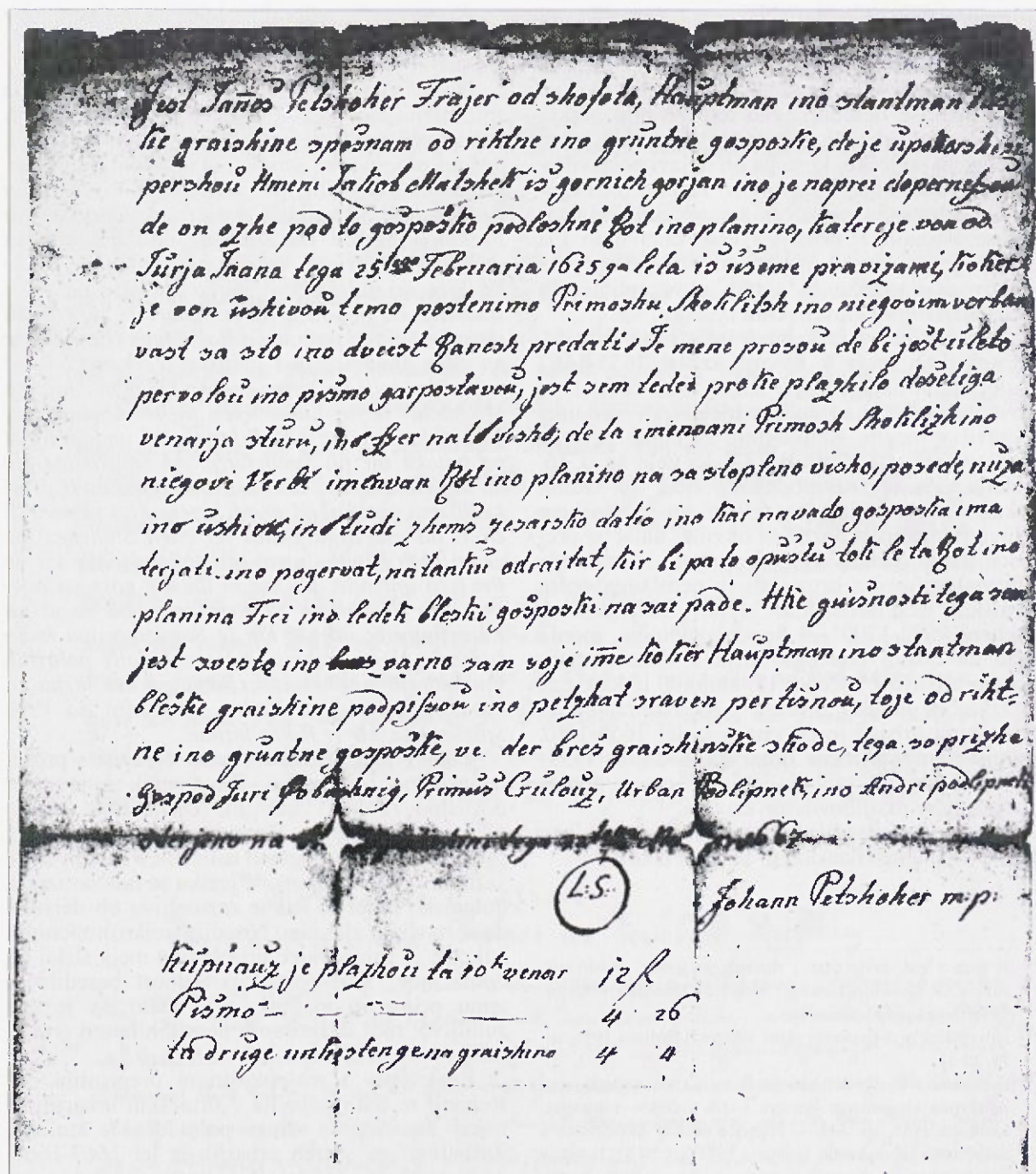
⁶¹ Prav tam. – O rodbinskih zvezah Pečaherjev gl. P. Blaznik, n. d., str. 318, 333. – Drugačne podatke o zakupnikih ima P. Ribnikar, n. d., str. 12-13, ki jih povzema po delu Franceta Gornika, Bled v fevdalni dobi, Bled 1967. Gornik Marka Pečaherja sploh ne omenja, Janez pa naj bi bil zakupnik šele od leta 1666 do 1669, ko mu je posebna komisija zakupništvo odvzela zaradi njegovega neprimernega odnosa do podložnikov, ter ponovno od 1674 do svoje smrti leta 1677 (Gornik, n. d., str. 132-133).

⁶² Ribnikar, n. d., str. 91-93.

⁶³ ARS, Gospostvo Bled, knj. 2, urbar s. d., pag. 686.

⁶⁴ Prav tam, pag. 678, 684, 686. – Vsi trije priimki obstajajo v Gorjah še danes (informator domačin izr. prof. dr. Božo Repe 6. aprila 2000).

⁶⁵ ARS, Zbirka Ljudmila Hauptmanna, Gradivo za historični atlas slovenskih dežel, šk. 1, št. 9, Veldes.

Blejska podložniška pogodba o prodaji in nakupu iz leta 1667 (poznejši prepis).

4) Opis meja deželskega sodišča Ortnek iz leta 1655⁶⁶

Tako kot blejska podložniška pogodba sodi tudi opis meja ortneškega deželskega sodišča iz leta 1655 med tista slovenska besedila, ki so arhivistom v preteklosti nesporno že prišla v

roke, niso pa jih predstavili širši javnosti.⁶⁷ V katalogu ob razstavi Arhiva Slovenije Iz roda v rod sta bila namreč iz istega arhivskega fonda Gospostvo Ortnek objavljena opis meja iz leta 1673 in njegov faksimile po mlajšem ortneškem

⁶⁶ ARS, Gospostvo Ortnek, knj. 2, urbar Ortnek 1655-1662, fol. 140.

⁶⁷ Zanimivo je, da najdemo v arhivskem popisu gospostva Ortnek iz leta 1960 zabeležbo "s slovenskim opisom deželsko-sodnih mej" ravno in samo pri urbarju 1731-1737 (knj. 11), ki pa takega opisa ne vsebuje.

urbarju 1699-1706.⁶⁸ Izbira tega besedila za objavo namesto njegovega predhodnika, katerega najstarejši datirani zapis najdemo v urbarju 1655-1662, je bila prejkone posledica odkritja, da je starejše besedilo pred tem že bilo objavljeno v drugi različici, in sicer po nedatiranem urbarskem izvlečku, ki so ga ob objavi postavili v konec 17. stoletja.⁶⁹ Čeprav so razlike med opisom v urbarju in nedatiranim izvlečkom malenkostne, besedilo iz urbarja vseeno objavljamo. Pri tem želim opozoriti predvsem na zgodnji čas njegovega nastanka in s tem povezano mesto med istovrstnimi slovenskimi besedili.

Kot vse kaže, je namreč opis ortneških deželskosodnih meja v urbarju iz let 1655-1662 doslej sploh najzgodnejši znani zapis te vrste v slovenščini.⁷⁰ Natančen čas njegovega nastanka je zavil v meglo. Nenazadnje bi lahko prvotna predloga izvirala z začetka 17. ali celo še iz 16. stoletja. Za takšno podmeno sicer ni trdnih dokazov, zato pa je v ortneškem gosposčinskem arhivu pomenljiva poznejša okvirna datacija prej omenjenega urbarskega izvlečka, identičnega slovenskega opisa ortneških in nemškega opisa ribniških deželskosodnih meja: "Landgerichts Sachen 1602-1700".⁷¹ Spodnja letnica morda kaže na obstoj enakega opisa v danes izgubljenem urbarju z začetka 17. stoletja, iz katerega bi izvleček utegnil izvirati.⁷² Med ohranjenimi ortneškimi urbarji je od onega iz let 1655-1662 starejši samo priročni urbar za obdobje 1593-1598, ki pa ne vsebuje ničesar razen popisa podložnikov in njihovih obveznosti.⁷³

Slovensko besedilo, nastalo najpozneje leta 1655, nosi nemški naslov in se glasi takole:⁷⁴

Extract der Landtgerichts Confinen der Herschafft Orttenegkh.

Na Spizhniki se fazhne Rihta⁷⁵ Ortne shka, is spizhnikha na Velliki Tifsauez, od unod glih pokapi na malli Tifsauez, kar se lefsam ualli, pokapi tu ie na shhe, unu k'e is malliga Tifsaueza, na uelliki Gorelliz, is uellikiga Gorelliza na Verhoufhek, od tod na Germado, od Germade na Pezhino, od tod na Studenz, od Studenza na puftu Mallenishe, od unod pošfreidi Vode Rashize do suirka, od Suirka Rashize na eden studenez kir Raunizi suira, kateri se merfliakh imenuie, od tod po poti sa Rauniskim Niuami, tar na eden studenez pod uellikim Verham, od tod popotoku dolli do eniga potoka kir mimu fuetiga Michäela tezhe, undi se stizhe Ortne shka, Teria shka, inu Lo shka Rihta.⁷⁶ Od undod supet po potoku tar na Smukauiza, od Smukauize tar na uerh Blofheka, od Blofheka supet dolli pruti Lo shkimu potoku, od unod supet ne fai na marfli Dull, od marfliga Dulla na eden Studenez kir urani shkih Niuah suira, tar dolli uklanze kir se Prefsed imenuie, od tod ne fai tar gori na novi Pott, tar feuarham sa Brinshke, od unod na Kremsharezo, od tod kir se Stupizauie inu hudo konzaue Niue stizheio, od unod dolli pohribih Vpotoki, po potoki na Ter shizh, od Ter shizha na Panikue, od tod na Vedru, od Vedra na Verh Spizhnekha, kir se Rihta fezhne.

Tudi v tem primeru imamo opraviti s precej nedosledno bohoričico. Za šumnik š je sicer dosledno rabljen znak fh (*Orne shka, Malle-nishe*), ki pa nadomešča tudi sh za ž (*Ter shizh*), podobno kot je f pogosto ustreznica za s in z (*fe fazhne, fuetiga, supet*). V jeziku se močno izraža dolenjsko narečje, kar je razumljivo ob dejstvu, da sestavljajo glavnino besedila (mikro)toponimi, kakršne je zapisovalec pri obhodu meja slišal od domačinov. Vsebinska izpovednost besedila je temu primerno majhna, zelo malo pa je, razumljivo, tudi adaptiranih nemških besed (*rihta, glih*).

Enak opis z malenkostnimi prepisnimi odstopanji se nato pojavlja v ortneških urbarjih še nekaj desetletij v drugi polovici 17. stoletja. Zasledimo ga v treh urbarjih iz let 1663-1669, 1676-1682 in 1683-1690⁷⁷ ter v zgoraj omenjenem nedatiranem urbarskem izvlečku,⁷⁸ vsa-

⁶⁸ Iz roda v rod. Pričevanja o slovenskem jeziku, (Publikacije Arhiva SR Slovenije, Katalogi, Zvezek 5), Ljubljana 1982, str. 75 (priloga 1) in 42 (faksimile).

⁶⁹ Slovenščina v dokumentih skozi stoletja, Ljubljana 1971, str. 11, 30-31.

⁷⁰ O slovenskih opisih deželskosodnih meja iz 18. stoletja prim. Zgodovina slovenskega slovstva I. Do začetkov romantike, Ljubljana 1956, str. 313. – Poznejše objave: Slovenščina v dokumentih skozi stoletja, Ljubljana 1971, str. 30-31; Iz roda v rod. Pričevanja o slovenskem jeziku, Ljubljana 1982, str. 75, 77.

⁷¹ ARS, Gospostvo Ortnek, fasc. 28, s. d., Wahrhafter Extract der Herschafft Orttenegkh Landtgerichts Confinen.

⁷² V delu Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer, I. Abteilung. Die Landgerichtskarte, 4. Teil, Kärnten, Krain, Görz und Istrien, Wien 1929, str. 470, navaja L. Hauptmann pet različnih datacij opisov ortneških deželskosodnih meja, med njimi najzgodnejšo iz leta 1630 (!). Razen tega opisa najdemo vse navedene tudi v njegovem privatnem arhivu (ARS, Zbirka Ljudmila Hauptmanna, Gradivo za historični atlas slovenskih dežel, šk. 3, št. 24, Ortnegg).

⁷³ ARS, Gospostvo Ortnek, knj. 1, urbar 1593-1598.

⁷⁴ ARS, Gr. A. Ortnek, knj. 2, urbar Ortnek 1655-1662 (Urbarium der Herschafft Orttenegkh 1655.), fol. 140.

⁷⁵ Gericht = sodišče.

⁷⁶ Stičišče meja deželskih sodišč Višnja Gora, Turjak in Lož.

⁷⁷ ARS, Gospostvo Ortnek, knj. 3, urbar 1663-1669, s. p. (Extract der Herschafft Orttenegkh Landtgerichts Confinen); knj. 6, urbar 1676-1682, fol. 166; knj. 7, urbar 1683-1690, fol. 163-164. V dveh drugih urbarjih iz tega časa kakršen koli opis deželskosodnih meja pogrešamo. Priročni urbar iz let 1671-1680 (knj. 4) navaja samo podložnike in njihove obveznosti, urbar 1674-1679 pa vsebuje zgolj kratek artikel o deželskosodnih pravicah in njihovem izvrševanju (knj. 5 s. p., Landtgericht.).

⁷⁸ ARS, Gospostvo Ortnek, fasc. 28, Wahrhafter Extract etc.

Extract.

Der Landgerichts Confines der Deutschschafft Arkenegels.

Na Spizhnikhi se sezhne Rikta Deltashka, is Spizhnikha na Veliki Tishauetz, od unod glub pokopi na nalli Tishauet kar se leban ualli, pokopi tu se nasho, unu hyc is nalliga Tishaueda, na uelliki Gorellig, is uellikiga Gorelliga na Verkoushek, od tod na Gormado, od Gormade na Prokino, od tod na Studero, od Studenda na pustu Nallenishe, od unod posreidi Vode Kashize do suirka, od Suirka Kashize na eden studened hir Kaurizi suira, kateri se nersliakh imoauic, od tod po poti sa Kaurishkin Ninami tar na eden studened pod uellikim Verban, od tod popotoku dolli do eniga potoka hir mimu Justiga Michaela tedhe, vadi se rizeha Pittnashka, Teriashka, mu Loshka Rikta, od unod supet po potoku tar na Smukauiza, od Smukauize tar na uark Bloshaka, od Bloshaka supet dolli pruti Loshkimu potoku, od unod supet nefai na marsli Dull, od marsliga Dulla na eden studened hir uranishkih Kiush suira, tar dolli ukhianze hir se Prosed imoauic, od tod nefai tar gori na noui Pott, tar seuarkam sa Brinshcke, od unod na Krensharezo, od tod hir se stupizane mu hudo konzane Ninc Stizheis, od unod dolli pohri, vih vpotoki, po potoki na Tershigh, od Tershigha na Panikue, od tod na Vedru, od Vedra na Verh Spizhnekha, hir se Rikta sezhne ./.

Abstracter Extract.

Der Landgerichts Confines der Deutschschafft Reiffeniz.

Son V. des Ruffen... (The following text is extremely faint and largely illegible due to the quality of the scan. It appears to be a continuation of a legal or geographical description in German script.)

Opis meja ortneškega deželjskega sodišča v urbarju gospostva Ortnek 1655-1662.

kokrat skupaj z nemškim opisom meja dežel-skega sodišča Ribnica. Poleg tega se je v za-puščini L. Hauptmanna ohranil prepis iden-tičnega besedila iz leta 1665, nastal v arhivu ortneškega gradu konec 19. stoletja.⁷⁹

Spremenjeno besedilo opisa meja, ki je že bilo objavljeno, je prvič zaslediti v urbarju za ob-dobje 1691-1698 in v nato v naslednjem urbarju 1699-1706.⁸⁰ V njem so upoštevani mejni po-pravki med ortneškim gospostvom in turjaško grofijo, kot jih je že leta 1673 določila raz-mejitvena komisija (*in 1673ten jahr mit der Graffschafft Auersperg agiustiert vnd verglichen sein worden*). Pri tem je zanimivo, da so jih v osnovno besedilo vnesli z 18-letno zamudo, potem ko so v prejšnjih dveh urbarjih 1676-1682 in 1683-1690 navedeni v nemščini takoj za slovenskim opisom meja. Spremenjeni opis z upoštevanimi komisijskimi popravki srečamo edinole v teh dveh urbarjih, saj je iz poznejšega časa ohranjen le priročni urbar 1731-1737 brez takšnih dodatkov. Kot vse kaže, pa so ortneške deželskosodne meje vsaj do tega časa ostale nespremenjene, o čemer priča najmlajši ohranjeni prepis iz Hauptmannove zapuščine, datiran z letnico 1739.⁸¹ Kmalu zatem so meje po približno tričetrt stoletja določili na novo. Tedaj je nastal njihov tretji opis v slovenščini, znan iz nedatiranega mlajšega zapisa⁸² in iz prepisa, ki je bil narejen konec 19. stoletja v ortneškem arhivu in nosi datacijo "okoli leta 1750" (18. Jh. c. 1750).⁸³

Dejstvo, da so v ortneški gosposčinski pisarni meje deželskega sodišča najmanj eno stoletje zapisovali v slovenščini in zapise kontinuirano prepisovali v urbarje, je navsezadnje celo po-membnejše od spoznanja, da imamo v primeru objavljenega zapisa iz leta 1655 najverjetneje opraviti z najzgodnejšim znanim tovrstnim slo-venskim besedilom te vrste. Čeprav imajo opisi deželskosodnih meja za spoznavanje in po-

učevanje starejše uradovalne slovenščine kajpak majhno vsebinsko vrednost in konec koncev niti ne gre za izdelke uradovanja v ožjem pomenu besede, pa so v tem kontekstu vredni vsaj kratke obravnave.

5) Opis meja deželskega sodišča Višnja Gora po letu 1661

Nekaj let mlajši od ortneškega je nedatirani opis meja deželskega sodišča Višnja Gora, nastal nedolgo po letu 1661, ki se v njem omenja kot edina in glede na kontekst še vedno aktualna letnica. Ohranila sta se dva izvoda, shranjena v privatni zbirki Ljudmila Hauptmanna v Arhivu Slovenije.⁸⁴ Kot priča pripomba na robu enega od njiju: "Dobil v: Schloßarchiv Auersperg, s. d.", izvirata iz turjaškega grajskega arhiva.⁸⁵ Razloga, zakaj je opis višnjegorskih deželsko-sodnih meja zašel na Turjak, in kdaj se je to zgodilo, ni več mogoče ugotoviti. Odgovor se skriva v podatku, da je višnjegorsko sodišče mejilo na turjaško. Med sosedoma so tako morala izbruhniti mejna nesoglasja, pri čemer je višnjegorsko gospostvo svoje pravice dokazovalo z obravnavanima prepisoma poteka meja. Dru-gače kot pri Ortneku pa ni izpričano, da bi slo-vensko besedilo kdaj prišlo tudi v višnjegorske urbarje, ki se jih je ohranilo malo in jih pogrešamo zlasti za 17. stoletje. Iz obdobja od 1619⁸⁶ do srede 18. stoletja poznamo namreč le urbar iz leta 1705 z nemškim opisom meja.⁸⁷

Oba primerka slovenskega besedila, med katerima obstajajo povsem zanemarljive razlike, nosita na hrbtni strani naslov: "Landgerichts Confinen der Herrschaft Weixlberg in krainerischer Sprache", v istem gradivu pa je kot samostojen dokument ohranjena tudi nemška inačica opisa. Že oblika in pisava pri vseh treh odkrivata, da ohranjeni opisi ne datirajo v drugo polovico 17. stoletja, temveč v mlajši čas. Vse kaže, da so nastali šele v prvi tretjini 19. stoletja, najpozneje leta 1830, saj nosi nemška inačica na hrbtni strani zanimiv izračun:

1830
1661
169

Prva številka se seveda nanaša na leto izračuna, druga predstavlja v opisu meja nave-deno letnico 1661, tretja pa časovno razliko med

⁷⁹ ARS, Zbirka Ljudmila Hauptmanna, Gradivo za historični atlas slovenskih dežel, šk. 3, št. 24, Ortenegg. Prepis predloge, pisane na papirju, je 10. avgusta 1896 po vsej verjetnosti na-redil Fran Levec, ki je dokument tudi datiral z letnico 1665. Tu se nahajata še dva mlajša prepisa opisov iz danes neznanega ortneškega urbarja iz okoli leta 1673 ter iz urbarja 1676-1682.

⁸⁰ ARS, Gospostvo Ortnek, knj. 8, urbar 1691-1698, s. p. (Extract der Herrschafft Ortnekeh Landgerichts Confinen); knj. 9, urbar 1699-1706, fol. 185-185'.

⁸¹ ARS, Zbirka Ljudmila Hauptmanna, Gradivo za historični atlas slovenskih dežel, šk. 3, št. 24, Ortenegg. – Prepis na samo-stojnem listu je Franu Levcu 11. novembra 1877 izročil tedanji ortneški graščak Janez Kosler st.

⁸² ARS, Gospostvo Ortnek, fasc. 28, s. d., *Na tem malim Mrazhetavem Lafu* etc. – Objava v razstavnem katalogu Iz roda v rod. Pričevanja o slovenskem jeziku, Ljubljana 1982, str. 77, je datirana s koncem 18. stoletja.

⁸³ ARS, Zbirka Ljudmila Hauptmanna, Gradivo za historični atlas slovenskih dežel, šk. 3, št. 24, Ortenegg. – Prepis je nastal 9. 8. 1896, datacijo ca. 1750 pa navaja Hauptmann tudi v Er-läuterungen zum historischen Atlas, str. 470.

⁸⁴ ARS, Zbirka Ljudmila Hauptmanna, Gradivo za historični atlas slovenskih dežel, šk. 3, št. 26, Weichselberg.

⁸⁵ V delu Erläuterungen zum historischen Atlas (1929), str. 471, je taisti opis med štirimi opisi deželskosodnih meja gospostva Višnja Gora (1573-1804) označen kot nedatiran opis iz 17. stoletja.

⁸⁶ ARS, Terezijanski kataster za Kranjsko, RDA, N 205, No. 36, urbar Višnja Gora 1619.

⁸⁷ Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, Archiv Auersperg, A-15-123, Handt=Vrbarium bey der Herrschafft Weichselburg 1705., s. p. (Beschreibung Landgericht Confinen etc.).

njima – 169 let. Kot rečeno, se letnica nanaša na dogodek in osebo iz bližnje preteklosti, oba ob opisu meja vsekakor še dobro znana. Tako je bil kot ena od mejnih točk označen mlin na reki Krki, v rokah nekega Platnarja, čigar ženi je viš-njegorsko sodišče leta 1661 naložilo visoko kazen par volov. Vzrok kaznovanja je v nemškem besedilu izražen pomensko natančneje – kot zakonolom (*Ehebruchs halber*), v slovenskem tekstu pa sočneje – kot kurbanje (*Savol kerbania*).

Zapis deželjskosodnih meja je torej glede na izčrpnost podatkov in natančno datacijo dogodka mogel nastati kvečjemu nekaj let po 1661, zelo verjetno še pred vnovično določitvijo ortneških meja leta 1673. Potemtakem ga moremo z veliko mero gotovosti označiti kot drugi najstarejši znani slovenski opis meja za ortneškimi iz leta 1655. V primerjavi s slednjim je povednejši in skoraj enkrat daljši. Glasi se takole:

Popi fsuaine

*Letech Confinou*⁸⁸ vischenske Richta, koker fe ti sdei u pravem pose fsu⁸⁹ snaidejo.

Se sazna gori per Schmarije na krischem Potu, kir zesta prute Lubilani dershi, Med Martinovem Debelzhovem hischami.

Od tod Sraven Lublanske Richta sgorei nad Gospud gollovem Bajerjam.

*Od tam noter do te Vafsi Huda Polliza, kir se terjaschka Richta*⁹⁰ *is Vischensko sazne, inu Lublansko sapusti.*

*Od tukei na to Vafs Vuhanz, kir se Wishke potok snaide, tukej ostane terjashka Richta, inu se zusperska sazne, gresta is Vischenska inu Zhusperska Richta*⁹¹ *u kop potem Wischkem Pottoku noter do stene, per sidanem Mostu sdolei pod Weifsensteinskem gradam.*⁹²

Od tod na Ret'e na schauskiga Supana schnoschet Pologu na Vodotuzhino, na Gabersko Lefso.

Na Zerkueni Prag Suetae Trojize u Illovi gori. Potiler na Platnarjou Malen Vunkrei Kerke, kateriga schena je tega Leta, kir se je Pi fsalo 1661 Savol kerbania od Vischenske Richta sa en par Vollou strafana bla.

Na Skali

Na Korrenze

Na Suetiga Marca

Na Prach Suetiga Jurja u Korin

*Na Dezho Vafs na hischo, v kateri en Sitischki kmet*⁹³ *sto, is jemenam strohen.*

*Tukei sapusti Vischenska Richta Zhuspershko na mest katere se schusenberska*⁹⁴ *sazhne.*

Od tod sraven Kerke na Muschlou Malen. Na Suet Merjete Zirku pod Valischno Vafsijo, na Kremenek, u katerem ven hrastou dervu en schelesen branen schebel je noter u bit, na Kunschtekovo Lefso.

*Na Obzhino, tukej se ottoschka Richta*⁹⁵ *Sazne. Od Obzhin gresta Vischenska, inu Votoschka Richta Skeb po dollini na steno, na Kuharzhen Malin is Trebenga, sgorei na to Vafs Glenig po sred Vafsi na farjov Borst is Trebenga, po tem Potu na Zhatesch [prečrtano: hrib/ krisch, na eno hojo, od sgorei nad resbormi per gritschi na eno hruschko.*

*Tukej se slatenska Richta sazne, inu se konzha ottoschka is Vischenske, Vischenska, inu Slatenska Richta*⁹⁶ *gresta u kop po potu na Tabor Primskou na suetiga Miklauscha Prach, na Pressiko, na Babino Petsch.*

Od tod na Pottok Metnaischizo, po tem potoku Per Schmartene zhes.

U ta Pottok Reka noter u sauo.

*Na tem kra' ostane Slatenska richta, inu se sazne ponovischka*⁹⁷ *is Vischensko, gresta Po un kre' Save u kep noter do Berneka.*

*Tukej ostane Ponovischka inu se sazhne krischka,*⁹⁸ *gresta u skeb po Savu gori ta stariga grada, tam ostane krischka, inu se spet sazhne Lublanska is Vischenska, gresta u keb po potoku u Bessenzo Na Jellenou Ruch.*

Na Javor Stae Annae Zirkueni Prach, na to Vafs Panze.

Na Mali Lipoglou, na totajova Lefso, od tod na spuden Verch, Sgorei nad schmarjo po pote spet na Zherto tega krischem Pota, kir se je sazhellu.

Besedilo po črkopisni plati še bolj odstopa od knjižne bohoričice kot ortneško, pri čemer ne smemo pozabiti, da sta obe nastali v času, ko je od zadnjega slovenskega tiska minilo že več kot pol stoletja. Za glasova š in ž je tako praviloma rabljen nemški *sch* (*Schmarije, Wischkem, krischem, schena*) in veliko redkeje *sh* (*Zhuspershko, dershi*), povsem pa pogrešamo *fh*. Čeprav je šumnik č največkrat zapisan kot *zh* (*sazhne, zhes*), srečamo zanj tudi *z* (*zusperska sazne*), ki sicer označuje glas c. Pod opaznim vplivom nemške ortografije je raba *ch* za *h* (*Richte, Prach*) in še posebej *tsch* za *č* (*gritschi, Petsch*), bržčas pa tudi nedosledno pisanje velike in male začetnice.

Glede na naravo besedila so v jeziku manj navzoči adaptirani nemcizmi, denimo *rihta, bajer, farjev* ali *strafana* ter prek nemščine prevzeta izvorna latinizma *konfine* in *poses*. Zanimivi so zapisi (mikro)toponimov, zlasti slovenskih imen gradov, a med njimi za Boštanj vendarle srečamo nemško oznako (*pod Weifsensteinskem gradam*).

⁸⁸ Confinen = meje, mejniki.

⁸⁹ Iz lat. possessio = posest, last.

⁹⁰ Deželjsko sodišče Turjak.

⁹¹ Deželjsko sodišče Čušperk.

⁹² Grad Boštanj pri Žalni.

⁹³ Podložnik samostana Stična.

⁹⁴ Deželjsko sodišče Žužemberk.

⁹⁵ Deželjsko sodišče Otočec.

⁹⁶ Deželjsko sodišče Slatna.

⁹⁷ Deželjsko sodišče Ponoviče.

⁹⁸ Deželjsko sodišče Križ pri Komendi.

Besedilo seveda ne more skriti, da je nastalo v dolenjskem okolju, čeprav ima morda manj izrazite narečne poteze od ortneškega.

Obstoj slovenske in nemške različice teksta zelo verjetno kaže na običajno prakso nastajanja tovrstnih opisov. Gospoščinški uradniki, ki so s podložniki obhodili in zaznamovali območja deželskih sodišč, so se najlaže izognili pomotam, če so mejne točke zapisovali natanko tako, kot jih je označevalo lokalno prebivalstvo. Odtod se je v nemške opise vrinilo toliko slovenskih mikrotoponimov, največkrat izraženih v mestniku. Zanje bi nenazadnje le stežka našli povsem natančne ustreznice v nemščini. Tudi nemška različica slovenskega opisa meja višnjegorskega deželskega sodišča je tipičen primer takšne jezikovne mešanice, pri kateri na nemščino neredko "odpadejo" predvsem kratke besedne povezave med slovenskimi toponimi in mikrotoponimi, ki so v nasprotju z nemškimi pogosto zapisani z latinskimi pismenkami.

Nemški tekst s slovenskimi topografskimi označbami je v urbarjih nasploh razmeroma pogost pojav, vendar pa nove najdbe kažejo, da tudi povsem slovenski opisi niso bili posebna redkost. V zapuščini L. Hauptmanna je, denimo, poleg prepisov višnjegorskega in ortneških opisov najti tudi mlajše prepise in izvornike za druga deželska sodišča, ki pa datirajo v 18. stoletje.⁹⁹

Popravki k prispevku "Slovenica iz prve polovice 18. stoletja v metliški poročni in ljubljanski oklicni knjigi" v Arhivih XXII (1999)

V lanski številki Arhivov se mi je v prispevku z zgornjim naslovom zapisalo nekaj spodrseljavev, med katerimi imajo nekateri tolikšno težo, da se mi zdi nanje potrebno opozoriti in jih popraviti.

Prva netočnost je trditev (str. 137), "da so vsi zapisovalci dosledno uporabljali nemško obliko glagola biti v tretji osebi ednine (*ist*) namesto

slovenskega *je*, in sicer po nemški skladnji vsakokrat na koncu povedi". Takšna precej nenavadna uporaba nemškega pomožnega glagola sredi slovenskega besedila je že sama po sebi težko razložljiva. Ponovno prebiranje oklicev z distance me je navedlo k drugačnemu, trdnejšemu sklepu. Za nemški *ist* bi zapisovalci le stežka uporabljali tako neenotne zapise, kot so: *Ist, ist, i/St, i/st in isft*, še posebej zadnje tri s poudarjenim podvojenim *-s*. Poleg tega ne gre spregledati, da se *ist* na mnogih mestih zaključuje z dvopičjem, kar pomeni okrajšano besedo in ne konec misli. *Ist* za bivališčem ženina in neveste skratka pomeni *is stanovanjem* (=s stanovanjem, v pomenu stanujoč), npr. *u gradishi isft:/anovanjem/*, *Sa Capucinarie isft./anovanjem/* (str. 139). Potrditev, da gre za navedbo bivališča, najdemo nenazadnje na primeru *konz rofhne gaße v/Stan:/ovanju/* (str. 152)!

Natančnejše oznake in razlage je potreben izraz "Beisitzer" (str. 138, 141 in 157), ki sam po sebi ne pomeni deželana, temveč prisednika pri sodišču (ograjnem ali tudi deželnoglavarskem) oziroma poverjenika deželnih stanov, kolikor gre za gospoda ali viteza in ne za prelata. "Beisitzer" je sicer avtomatično izhajal iz vrst deželanov.

Dve drugi nedoslednosti sta bolj terminološke narave. Za nakladninski urad, nemško *Aufschlagamt* (str. 155 in op. 46 na str. 141), je v strokovni literaturi v rabi ustrenejši izraz nakladniški urad, za dajatev pa naklada in ne (zastarelo) nakladnina (prim. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. II. zvezek*, Ljubljana 1980, str. 725; *Glosar zgodovinskega domoznanstva nemško-slovensko-italijanski*, Maribor-Graz-Klagenfurt-Trieste 1995, str. 28).

Podobno je s pojmom "deželni nadkonjar" za "Stallmeister", ki ga najdemo le v starejših slovarjih skupaj s konjušnikom. Ustrezni strokovni termin je deželni konjušnik (prim. *Ruplov prevod Valvasorjeve Slave vojvodine Kranjske*, Ljubljana 1984, str. 201), gre pa za dedno deželno službo, ki jo je sredi 18. stoletja vsaj že dve stoletji "opravljala" ena veja rodbine grofov Lambergov (prim. *Valvasor, Die Ehre etc.*, IX, str. 10-11).

⁹⁹ Opis meja grofije Turjak v izvorniku, ki ga je L. Hauptmann datiral v čas okoli leta 1700 (ARS, Zbirka Ljudmila Hauptmanna, Gradivo za historični atlas slovenskih dežel, šk. 1, št. 17, Auersperg), Hauptmannova transliteracija opisa meja gospostva Bled iz leta 1749 (prav tam, šk. 1, št. 9, Veldes), opis meja grofije Turjak iz leta 1767 (prav tam, šk. 1, št. 17, Auersperg).